

KONGELIGE PUBLIKATIONER 1655-1674 OG BRØDRENE GØDES BOGTRYKKERI

AF

INGRID BENTZEN

I løbet af det 17. århundrede er den danske bogproduktion stærkt stigende og når omkring midten af århundredet et omfang, der tillader ikke så få bogtrykkere at finde beskæftigelse, ikke mindst i København. Selvom mange af periodens publikationer sikkert er gået tabt i tidens løb, er det utvivlsomt den største del, der er at finde i Det kongelige Bibliotek.

Mange af publikationerne har naturligvis angivelse af, hvem der har trykt dem: Melchior Martzan, Peder Jensen Morsing, Peder Hake, Chr. Jensen Wering, Tyge Nielsen, Jørgen Lamprecht, Daniel Eichhorn, Johan Philip Bockenhoffer, Mathias Jørgensen Godiche og brødrene Henrick og Jørgen Gøde.¹⁾ Ofte finder man imidlertid publikationer uden angivelse af trykker. Det kan skyldes, at der er tale om pirattryk; men det kan i visse tilfælde også skyldes et ønske om at skjule, hvem der stod bag udgivelsen f. eks. regeringen, og det ville da være interessant, dersom man kunne henføre sådanne tryk til bestemte af tidens bogtrykkere. I hvor store oplag publikationerne har været udgivet i det 17. århundrede, har man som regel ingen viden om. Århundredets danske bogtrykhistorie er i det hele taget et område, som hidtil ikke har været synderlig udforsket, selvom perioden som helhed naturligvis findes behandlet i større sammenhænge.²⁾ Når man derfor støder på bogtrykkerregninger fra tiden, kan man få oplysninger, som måske kan kaste lys over nogle af problemerne angående århundredets bogtryk, såsom oplysninger om tryk, som nu ikke mere er kendt eller bevaret, oplysninger om hvem der har foretaget trykningen af værker, der ikke har bogtrykkerangivelse samt oplysninger om oplagens størrelse.

De bogtrykkerregninger, som i det følgende skal nærmere omtales, findes i Rigsarkivet³⁾ og består af en række fordringer, som de to ansete bogtrykkere brødrene Henrick og Jørgen Gøde (Gøede, Giøde, Gjøde)

har indgivet til regeringen for bogtrykkerarbejde udført for regeringskontorerne i perioderne 1655-63 og 1670-74.

Arkivalierne består af følgende aktstykker: 1. Oversigt over Peder Morsings og Henrick Gødes fordringer for bogtrykkerarbejde foretaget for regeringen i tiden 1655-63. – 2. Fortegnelse over tryk foretaget efter sekretær Erik Krags befaling 1655-63. – 3. Regnskab for trykning af Bededagsprædikener 1657, trykt af Peder Morsing. – 4. Fortegnelse over tryk foretaget i perioden 1659-61 efter befaling af Gunde Rosenkrantz, Theodor Lente, Paul Tscherning, Hans Svane, Marcus Meibom, R. Rheinfranck. – 5. Frederik III's befaling om at Gunde Rosenkrantz' skrift mod det Svenske Manifest skal trykkes. – 6. Fortegnelse over tryk foretaget i perioden 1659-63. – 7. Rentemester Henrik Müllers antegnelser i Henrick Gødes regnskaber. – 8. Forordninger trykt for Skatkammeret og Kancelliet i perioden 1670-74 af Jørgen Gøde. – 9. Fordring for trykning af Christian V's Salvingshistorie 1671. – 10. Fordring for trykning af biskop Hans Wandals Kommentar over Psalme 143 (bededagsprædikener) 1673. – 11. Underdanigst Memorial. – 12. Observata udi Kongl.Ma: Bogtrykker Jørgen Gødes Indgivne fordrings Regnskab . . . 1670-74.

De tre bogtrykkere Peder Jensen Morsing, Henrick Gøde og Jørgen Gøde, hvis fordringer for bogtrykkerarbejde udført for regeringen der her er tale om, udfoldede deres virksomhed i perioden 1652-76.

Peder Jensen Morsing,⁴⁾ der fra 1652 havde været Sorø Akademis bogtrykker, fik i 1654 efter Melchior Martzans død embedet som Universitetets første bogtrykker. Han er den første danskfødte bogtrykker, som opnåede denne stilling. Med dette embede fulgte i de tider også bestillingen som kongelig bogtrykker, og Morsing erhvervede sig i 1656 og 1657 privilegier på trykningen af de i Danmark og Norge forordnede skolebøger, på trykningen og udgivelsen af danske og tyske aviser, almanakker samt en række andagtsbøger. Desuden fik han tilladelse til toldfrit at måtte indføre 600 ris papir med den begrundelse, at han med største bekostning måtte lade det indforskrive og dog brugte en stor del af papiret til de publikationer, han fik befaling til at trykke for Kancelliet.⁵⁾

Det var ikke længe Peder Morsing havde fornøjelsen af sine privilegier og sit embede. 21.9.1658 under Københavns belejring blev han dræbt af en svensk kanonkugle, da han var på vej hjem efter at have været oppe på Københavns slot for at forhandle om en trykningsordre. Hans enke, Sophie Morsing, søgte straks dagen efter hans død om at måtte overtage hans bestilling som kongelig og universitetsbogtrykker. Hendes ansøgning blev imødekommet, og allerede den 23. september 1658 fik hun

tilladelsen til at beholde alle sin mands privilegier. Sophie Morsing blev således den første kvindelige kongelige og universitetsbogtrykker og avisudgiver og „det første Eksempel paa dette Embedes Arvelighed paa Spindesiden“. ⁶⁾

Sophie Morsing kom ikke til at sidde som enke længe. I november 1660 ægtede hun bogtrykkeren Henrick Gøde,⁷⁾ der derved opnåede stillingen som universitetsbogtrykker. 9.2.1661 blev han tillige kongelig bogtrykker. Henrick Gøde skaffede sig i årenes løb adskillige særrettigheder. Han fik således den 9.1.1663 konfirmation på nogle af sine tidligere privilegier, blandt andet tilladelse til at trykke danske og tyske aviser samt danske almanakker. I 1666 og 1667 fik han yderligere konfirmation på sine privilegier. Det sidste fra 2.3.1667 har han ladet aftrykke i den samling af forordninger, som han udgav: „Forordninger / Som ere udgangne siden Recessen Anno 1643. den 8. Martij. Oc til 1666. Nu igien paa Ny til Trøcken forfærdiget / oc med flid corrigeret, oc med et rigtigt Register ofver dem hosføyet. 1667“. Privilegiet, der har følgende titel „Forbud Paa alle slags fremmede Almanacker / Prognostica oc Skriff Calendere / Tydske eller Danske ey her udi Rigerne at maa indførís“, giver Henrick Gøde ret til – ligesom Morsing – toldfrit at indføre 600 ris papir. Desuden får han privilegium på trykning af en række meget benyttede opbyggelsesbøger og skolebøger, almanakker og skrivekalendere. Videre fastslås det „at ingen anden end hand alleene maa efftertrøcke eller oplegge hvis som aff Voris Cantzeli eller Skat-Cammer vorder anbefalet til Trøcken at forferdiges: saa velsom de Ugelige Adviser paa Dansk eller Tydsk“. Til gengæld for dette privilegium „skal forneffnde Henrick Gøde effter egen Erbydelse plictig være fri oc uden nogen Trøckeløn at trøcke hvis hannem Tid effter anden paa Vore Vegne bliffver anbefalet at trøcke som Cantzelierne oc Skat-Cammeret vedkommendis er“.

Henrick Gødes stilling som kongelig bogtrykker blev i 1670 overtaget af hans broder Jørgen,⁸⁾ som fik et med broderens fuldkommen enslydende privilegium. Selv vedblev Henrick Gøde at fungere som universitetsbogtrykker til sin død i 1676. De to brødre synes en tid at have drevet forretning i fællesskab, man finder således Henrick og Jørgen Gøde anført sammen på publikationer fra årene 1671–72. Før 1670 træffer man ikke på Jørgen Gøde i bogtrykkerverdenen. Ligesom broderen virkede han som avisudgiver, han har således trykt størstedelen af Anders Bording's rimede månedsblad „Den danske Mercurius“, der udkom 1666–77. Efter broderens død i 1676 blev Jørgen Gøde tillige universitetsbogtrykker, men døde kun få måneder efter ham i december samme år. Hans

enke, Dorothea Cassube, datter af boghandleren Chr. Cassube, overtog privilegiet som kongelig og universitetsbogtrykker.

Det fremgår af regningerne, at Gøderne har udført bogtrykkerarbejde for regeringen gennem flere år uden at få betaling. For Henrick Gødes vedkommende er der ikke blot tale om arbejde, som han selv har udført for regeringen; men han har også ved sit ægteskab med Sophie Morsing overtaget såvel Peder Morsings som Sophie Morsings fordringer for bogtrykkerarbejde udført helt tilbage til 1655. At regningerne omfatter et så langt tidsrum, skyldes højst sandsynligt regeringens store pengemangel. Ikke mindst krigen med Sverige havde bragt regeringen ud i en elendig økonomisk situation. Også Jørgen Gødes fordringer strækker sig over flere år, selvom det dog er et væsentlig kortere tidsrum, årene 1670-74.

Det er en broget samling publikationer, som brødrene Henrick og Jørgen Gøde og deres forgængere Peder og Sophie Morsing har trykt for regeringen; men det er også nogle begivenhedsrige og urolige år – krigen med svenskerne 1657-60 og årene omkring enevældens indførelse i 1660. Regeringen eller kongen, Frederik III, har været interesseret i at få offentligheden gjort bekendt med mange forskelligartede forhold:

	Rixdlr	Mark
Dend 31 Augusti [1658] trøgte jeg en forordning om fremmede och Mistenckte Personer, item om gewer och munitions angiffvelse et halff Arck for trøcken 1 sldlr. (5: sletdaler) och bleff trøgt 250 Exem. er 5 bøger papir bogen til 1 mark er tilsammen	1	3
Dend 1 Septemb. Hvad belønning de skal haffve som sig fra fienden hid til os begiffve et halff Arck, for trøcken 1 sldlr. och bleff trøgt 250 Exempl. er 5 bøger papir bogen til 1 mark er tilsammen	1	3
Dend 17 dito Kongl. Maytt. breff til Almuen udi Jylland et halff Arck for trøcken 1 sldlr. och bleff trøgt 200 Exempl. er 4 bøger papir bogen til 1 mark er tilsammen . .	1	2
Dend 21 dito. trøgte jeg en forordning om Victualia och Veed i denne beleyring et halff Arck for trøcken 1 sldlr, och bleff forbrugt 4 bøger Papir a 4 mark er tilsammen . .	1	2
Dend 26 Septembr. Taxt paa Wahre fra Amager et halff Arck, for trøcken 1 sldlr. och bleff trøgt 200 Exempl. er 4 bøger Papir bogen til 1 mark beløber sig tilsammen . .	1	2

Den kongelige bogtrykker har også trykt officielle aktstykker som Frederik III's krigserklæring mod svenskerne den 1.6.1657 og propa-

Dend 31 Augusti. Trøgt jeg nu forordning om fremmede af Nisfruchtens forbrug, ikon om grovnes mænkions angiffelse et fælf bæk for træerne i diller, af delft trøgt 200 Exem. re i bøger papir bøger til 29. re tilfæmme — — +	Roskilde 2 3
Dend 2 Septemb. Herad betæuning id skal fælfør fælf sig fra sinde sid til ob angiffør et fælf bæk, for træerne i diller, af delft trøgt 200 Exem. re i bøger papir bøger til 29. re tilfæmme — — +	3
Dend 17 dito daugt. Majtt brett til Alminden inde Frøland et fælf bæk for træerne i diller, af delft trøgt 200 Exem. re i bøger re papir bøger til 29. re tilfæmme — — +	2
Dend 27 dito. Trøgt jeg nu forordning om Uchtalia og Nordidun betæuning et fælf bæk for træerne i diller, af delft for trøgt 4 bøger papir 2 29. re tilfæmme — — +	2
Dend 26 Septembr. Trøgt saa Vær fra Amager et fælf bæk, for træerne i diller, af delft trøgt 200 Exem. re i bøger papir bøger til 29. Betæuning sig tilfæmme — — — +	2

Udsnit af en side i Henrick Gødes fordringer. Ca. $\frac{2}{3}$ størrelse.

gandaskrifter som rigsråden Gunde Rosenkrantz' skrifter mod svenskerne i anledning af det svenske fredsbrud efter freden i Roskilde 1658. Karl Gustavs mislykkede forsøg på under Københavns belejring at fravryste byen dens nærmeste spisekammer, Amager, i oktober 1658 beskrives i „Relation, der zwischen den Unsrigen und den Schweden vorgehabter Rencontre auff Amack d. 10. Oct. 1658“, trykt hos Peder Morsings enke. Stormen på København den 10.-11. februar 1659 og Karl Gustavs fejlslagne forsøg på at erobre byen har givet regeringen anledning til at udsende en beretning, der foreligger i såvel en fransk som en tysk udgave foruden den danske. Det fremgår af regnskaberne, at oversættelserne er trykt hurtigt efter begivenheden, den franske er trykt 20.2. og den tyske 28.2. Det har været hensigten at gøre udlandet bekendt med situationen ved hjælp af disse skrifter. At den franske udgave er udsendt først, skyldes formentlig, at man hurtigst muligt har villet gøre indtryk på Sveriges allierede Frankrig, mens den tyske udgave har været bestemt for Danmarks allierede Brandenburg. Diplomatiske aktstykker i anledning af fredsunderhandlingerne og forhandlingerne med Holland og England har også måttet trykkes, foruden hvervebreve og patenter, der skulle lokke udlændinge i dansk krigstjeneste.

De tryk der tager sigte på forskellige indre forhold både før og efter krigen er i flertal. Det drejer sig hovedsagelig om forordninger og åbne breve – patenter –, og de giver et levende indtryk af regeringens trang til og ønske om at gribe regulerende ind på så at sige alle livets områder. Forordningerne „om Bryllupper Barsler og Begræffvelser“ udstedt 20.11.1655 og „om Begræffelser iblant Geistlige og Borgerlig Stand“ udstedt 26.4.1656, der har til formål at hindre overdådighed ved disse lejligheder og indskærpe nøjsomhed, ligger i forlængelse af tidligere tiders forordninger imod overdreven luksus. Der gives forskrifter for, hvem og hvormange der må være tilstede, at kisterne ikke må have messingbeslag, at kun de fornemste må have en atlask- eller silkepude under hovedet etc. Formålet med forordningen om „Letfærdige Qvindfolck som føder deris Børn paa fremmede Stæder“ udsendt 8.1.1657 er at forhindre, at disse kvinder føder deres børn i dølgsmål og bagefter giver sig udseende af at være pæne „piger“. Det forbydes folk at give disse kvinder husly, og det påbydes kvinderne at give sig til kende for øvrigheden og oplyse, hvem barnefaderen er. Forordningen „om Løsgiangere“ udstedt 12.5.1657 påbyder, at alle der ikke er „bosatte og betaler tiende til Kirken eller Presten“ skal gribes og sendes til „Bremerholm, Frederichsodde eller anden af voris festninger for at arbejde“. En forordning udstedt 14.1.1657 forbyder Kirsten Munk og hendes børn at føre titel og våben af Slesvig-Holsten, da dette alene skal være forbeholdt kongehuset.

Mange tryk er direkte affødt af Københavns belejring. Således er „Forbud om Lius paa Loffte oc Taarne i denne Tid“, dateret 21.8.1658, en forordning om „mørkelægning“. Regeringen har bragt i erfaring, at der ofte om natten tændes lys på lofter ikke „aff nogen ond Forsæt eller Intention“, men fordi „enhuer vil see oc vide huor eller paa huad Sted Allarmen skeer mens efftersom sligt udi Beleiring aldeelis icke bør skee“, derfor forbydes det at tænde lys på lofter og i tårne „fornemmelig paa de Tjyder naar nogen Allarm eller Skyden paa Voldene fornemmis“, Også om proviant og brændsel under belejringen blev der taget forholdsregler. Således påbyder en forordning fra 20.9.1658 – „Forordning om Victualia oc Ved i denne Beleyring“ – at hvad der findes af proviant og brændsel hos folk udover hvad de selv har brug for, skal de være pligtige „til gemeene beste at opsette“ og sælge til den „Taxt Varene er sat fore“.⁹) Hvis de ikke gør det, skal forrådet være forbrudt. Regeringen har

På modstående side: „Forordning Om dennem som sig mascherer oc formummer“, udstedt 4.9.1660. Baggrunden for forordningen var den lovløshed, der opstod efter svensekrigens afslutning, jfr. s. 118. Originalens størrelse.

Forordning

Om dennem som sig mascherer oc
formummer.

WENDE FRIDERICH
Widen Tredie med
Guds Naade /
Danmarckis / Norgis /
Wendis oc Gottis Kon-
ning / Hertugudi Sleswig /
Holsten / Stormarn oc
Ditmercken / Gressve udi
Oldenborg oc Delmenhorst.
Sisre alle vitterligt / at
hhh eff=

naturligvis også set sig nødsaget til at lovgive med hensyn til udlændinge og spioner, som befandt sig i København under belejringen. „Kongl Mai. Breff Om Fremmede oc mistænckte Personer. Item: om Gevehr oc Munitions Angivelse“, dateret 31.8.1658, påbyder at enhver i byen skal opgive, hvor stor hans husstand er, og om der logerer fremmede hos ham. Svenskere, der opholder sig i byen, skal uopholdelig melde sig og vil blive behandlet som krigsfanger. Hvis de ikke gør det, vil de blive behandlet og straffet som spioner. Folk, som skjuler spioner, vil få deres gods og formue konfiskeret. Desuden skal alle i byen oplyse, hvilke våben og ammunition, de er i besiddelse af.

Efter krigen og enevældens indførelse skulle København gøres til en stor og smuk by – Kongens København. I den anledning lod Frederik III først udarbejde én byplan. I 1662 ændredes den første plan og en ny udarbejdedes. Skønt der ikke var blevet bygget synderlig meget efter den første, vakte den ændrede almindelig uvilje, og da der blev sat pæle op, hvorefter de nye gader skulle anlægges, rykkede tidens „aktivister“ pælene op igen.¹⁰⁾ „Patent om dem som Pælene i Gaderne oprycke“, dateret 12.1.1663 truer gerningsmændene med straf som for vitterligt tyveri. Også om Københavns renovation måtte den kongelige bogtrykker trykke flere forordninger og plakater. I forordningen om „Kiøbenhaffns Gader reenlig at holde“, udstedt 12.3.1661, pålægges hvert „Fag Hus“ en afgift på 6 skilling halvårligt, der skulle betales til en generalrenoverings-direktør. Han skulle for det indkomne beløb holde 24 heste og 24 lukkede vogne samt 24 personer til at betjene vognene. Dette nye skattepålæg var naturligvis meget upopulært, og kongen lod derfor udgå et trykt åbent brev af 12.7.1661, der truede med at udpante dem, der var uvillige til at yde hvad de skulle.¹¹⁾

En af de nye skatter, som blev indført efter svenskekrigene for at bringe landets finanser på fode, var stempelpapirskatten,¹²⁾ en afgift, som eksisterer den dag i dag. Regnskaberne viser, at den kongelige bogtrykker har trykt flere forordninger herom i årene 1660-61, for eksempel „Forordning om det stempeld Papir, oc huad deraf dependerer“, dateret 18.1.1661, hvori der opregnes en række dokumenter, hvortil der skal bruges stemplet papir, samt priserne på dokumenterne.

Endelig ses det også af bogtrykkerregnskaberne, at regeringen udover forordninger og diplomatiske aktstykker har bekostet trykningen af prædikener og bønner, som skulle bruges i forskellige anledninger, for eksempel taksigelsesbønner efter Stormen på København og prædikener og bønner til de forordnede bededage i 1657 og 1673.

Som det fremgår af det foregående, er det hovedsagelig forordninger,

den kongelige bogtrykker har trykt for regeringen. På dette område sker der en forandring i den periode Henrick Gøde fungerer som bogtrykker. Mens det indtil da er yderst sjældent, at der optræder bogtrykkerangivelse på de trykte forordninger,¹³⁾ bliver det i dette tidsrum mere og mere almindeligt, at forordningerne er forsynet med angivelse af bogtrykker. Indtil marts 1671 står Henrick Gøde som kongelig og universitetsbogtrykker på forordningerne, hvorefter Henrick og Jørgen Gøde sammen optræder som kongelig og universitetsbogtrykker i den følgende periode indtil marts 1672. Først fra dette tidspunkt findes Jørgen Gødes navn alene på forordningerne, og vel at mærke kun som kongelig bogtrykker. Henrick Gøde beholdt som nævnt embedet som universitetsbogtrykker, og først i 1676 overtog Jørgen Gøde også dette hverv. På Christian V's salvingshistorie¹⁴⁾ er bogtrykkerangivelsen også Henrick og Jørgen Gøde „Kongl. Maytt. og Universitetsbogtrykker“, og det ser således ud til, at der har været et nært samarbejde mellem brødrene i de første år efter at Jørgen Gøde officielt fik bevilling som kongelig bogtrykker. Ikke desto mindre figurerer alle disse tryk i Jørgen Gødes regnskaber for arbejde, som han har udført for regeringen i perioden 1670-74.

På lignende måde omfatter Henrick Gødes fordringer som nævnt ikke blot hans egne, men også dem han har overtaget fra Peder Morsing og Sophie Morsing, og det er kun ved en sammenligning mellem de publikationer, der anføres i fordringerne, og publikationerne selv, at det nøjagtigt kan bestemmes, hvornår Henrick Gøde begynder at trykke for regeringen. Det er helt sikkert, at fra februar 1661, da Henrick Gødes bestalling som kongelig og universitetsbogtrykker er udstedt, er publikationerne trykt af ham. Men allerede i 1660 betegner han sig som „Kongl. Maytt. og Universitetsbogtrykker“ i flere tilfælde, således på en forordning af 23.10.1660 „Forordning hvorefter Officerer . . . i Fredstid skulle Tracteris“. Det samme gælder „Relation aff Kiøbenhaffn, anl. den Arfve-Ræt, som hans Kgl. Maj. udi Danmarck, Norge, saa vel som det Kgl. Huusz, aff alle Rigens Stender er blefuen tilbøden oc offuer-given, saa oc den Arffue-Hylding, som der paa fulde d. 18. Oct. oc paa Slotz-Platzen aff forbemelte Stender offentlig bleff afflagt,“ trykt hos Henrick Claussen 1660. I begge disse tilfælde bruger han navnet Clausen i stedet for Gøde, som han senere altid benytter. Begge publikationerne er fra oktober 1660, efter at han har indgivet sin ansøgning om bestillingen som kongelig og universitetsbogtrykker fordi han skulle giftes med Sophie Morsing, men inden ægteskabet havde fundet sted, og inden bestillingen var blevet udstedt, idet det trak i langdrag med udstedelsen, som først forelå 9.2.1661.¹⁵⁾ Samtidig med at Henrick Gøde udgiver de

to publikationer, hvor han betegner sig som kongelig og universitetsbogtrykker, udkommer hos Sophie Morsing „Ausführliche Relation Ausz Copenhagen Betreffendt die Ihrer Königl. Maytt. zu Dennemarck Norwegen &c unnd dero Königlichem Hause von denen sämtlichen Reich-Ständen einmütig auffgetragene Erb-Gerechtigkeit. Kopenhagen. Gedruckt bey Sel. Peter Morsings / K.M. und Univ. Buchd. Witwe / 1660“. Der udkommer således i oktober 1660 publikationer fra såvel Henrick Gødes presse som Sophie Morsings, hvor de hver især betegner sig som kongelig og universitetsbogtrykker. Fusionen har altså ikke været fuldt gennemført endnu, eller rettere: Sophie Morsing fungerer endnu som bogtrykker.

Da titelangivelserne i Henrick Gødes bogtrykkerregninger ofte er meget summariske, kan det ind imellem være et problem at finde ud af, hvilke publikationer der hentydes til. Dette problem er særlig generende, når det drejer sig om de diplomatiske aktstykker og polemiske skrifter, fordi der i krigsårene udkommer et væld af sådanne skrifter fra mange hold, man behøver blot kaste et blik i Bibliotheca Danica ¹⁶⁾ for at overbevise sig herom. Forordningerne, som figurerer i regnskaberne, er derimod enklere at identificere, ikke mindst fordi der som regel er angivet dato for trykningen. Endelig anføres i flere tilfælde publikationer fuldstændig uden titelangivelse, som det indtil videre ikke har været muligt at identificere. Henrick Gøde skriver således for eksempel: „Anno 1659 dend 9 januarij trøgte jeg et fransøsk Breff som var 2¹/₂ Arck stor . . .“ eller „Dend 11. junj trøgte jeg et fransøsk verck som var 10 Arck stor . . .“. I modsætning til Henrick Gødes summariske og omtrentlige titelangivelser opgiver Jørgen Gøde overalt nøjagtigt titlerne på de publikationer, som han har trykt for regeringen.

Med hensyn til dateringen af publikationerne giver regningerne en række interessante oplysninger. Nogle forordninger er således trykt dagen efter, at de er udstedt. Dette gælder for eksempel forordningen „om Begræffvelser iblant Geistlig oc Borgerlig Stand“, der er udstedt 26.4., men ifølge Henrick Gødes fordringer trykt 27.4. „Taxt, Huoreffter Varenne, i denne Tjd, af Kiøbmændene her i Staden, skal selgis“, en liste med maximalpriser på varerne under Københavns belejring, er udstedt 23.8.1658 og trykt den 24. I andre tilfælde er der gået længere tid mellem forordningens udstedelse og trykningen. „Forordning om denem som sig mascherer och formummer“ (facsimile s. 115) er udstedt, fordi „nogle under Militien sig understaar mascherit oc suerttet adskillige Insolentier at begaa“ og påbyder, at sådanne personer skal anholdes og straffes, fordi „saadan Formummelse til Dend Ende alleene skeer, at de

Ubekjendte kand gjøre huad de ville oc derfor bliffve ustraffet“. Forordningen, der er dateret 4.9.1660 og ifølge regningerne trykt den 8., giver et morsomt indblik i de urolige og forvirrede forhold efter krigens afslutning, hvor København har været fuld af militær, som pludselig ikke længere havde svenskerne at bekæmpe, og som derfor har hengivet sig til forskellig lovløshed. De toldruller, listerne med toldsatser, der i 1655 og 1662 blev udstedt for Danmark og Norge, er trykt hos henholdsvis Peder Morsing og Henrick Gøde og anføres i regnskaberne. „Told-Rulle, huor effter Tolden offver ald vort Rige Danmarck skal oppebergis“ er udstedt 1.9.1655 og ifølge regningerne trykt den 4.9. Den norske toldrulle fra samme år, ligeledes trykt hos Peder Morsing, „Told-Rulle, huor effter Tolden offver ald Vort Rige Norge skal oppebergis“ er udstedt 6.10.1655 og trykt den 12. Den norske toldrulle fra 1662 „Told-Rulle oc Ordinantz, huor effter Tolden offver alt Vort Rige Norge skal oppebergis“ er udstedt den 8.4.1662 og trykt hos „Henrick Gøde K.M. oc Univ. Bogtröcker boendis i Löwe Stræde“. Om denne toldrulle anføres det i regnskaberne, at den er trykt 10.7., altså tre måneder efter at den er udstedt.

Imidlertid fremgår det også af regnskaberne, at en række forordninger er trykt allerede samme dag, som de er udstedt. Således er blandt andre forordningen om Højesterets oprettelse „Forordning om dend Høyeste Rettis Administration“ udstedt og trykt samme dag, den 14.2.1661. Det samme gælder et kongeligt „Patent imod Forræderi inden Stadens Volde“ udstedt og trykt 15.8.1658 og „Kongl. Benaadning for dennem, som holder sig mandeligen i denne paahengende Fare“ udstedt og trykt 10.8.1658. Tidsintervallet mellem en forordnings udstedelse og trykning svinger således mellem samme dag og tre måneder som for den norske toldrulle fra 1662, hvis man tør tro oplysningerne i regnskaberne.

Mens datoerne for trykningen af forordningerne næsten overalt er anført i Henrick Gødes fordringer, har Jørgen Gøde åbenbart ikke fundet det påkrævet at anføre dette. Han har ikke engang gjort sig den ulejlighed at anføre hvilket år forordningerne er trykt. De opføres blot i to fortløbende rækker „Skatkammeret vedkommende fra Anno 1670 til 1674“ og „Cancelliet vedkommende fra Anno 1670 til 1674“.

Det er dog ikke alene for forordningerne, at der meddeles oplysninger om dato for trykningen. Beretningen om Stormen på København 10.-11.2.1659, der som nævnt blev udsendt i en fransk og en tysk udgave, blev ifølge regnskaberne trykt, den franske allerede 20.2. og den tyske 28.2. Begge disse udgaver er udgået fra Sophie Morsings presse. Hun anfører ofte på titelbladet af sine publikationer ikke blot trykkeår, men

også dato. Den tyske udgave af beretningen om Stormen, „Relation, wie es mit der vom Könige in Schweden zu Mitternacht zwischen dem 10. und 11. Febr. 1659 vorgenommenen Bestürmung der Stadt Kopenhagen zugegangen. Kopenhagen / Gedruckt bey Seel. Peter Morsings / K.M. und Universität Buckdruckers Witwe den 26. Febr. 1659“, har altså datoen 26.2. på titelbladet, hvilken ikke stemmer med den dato, der anføres i regnskaberne. Den franske udgave af beretningen om Stormen på København „Relation exacte des choses passées dans les assauts que sa Maj. le Roy de Suede fit donner a Coppenhaguen la nuit du 10. a 11. de feurier 1659“ har derimod hverken angivelse af bogtrykker eller dato; men da det i regnskaberne anføres, at „Dend 20. Febr. trögte jeg Stormen paa fransösk, som var $3\frac{1}{2}$ Arck stor . . .“, må det antages, at Sophie Morsing har trykt denne eneste bevarede udgave, selv om det naturligvis er muligt, at der er tale om et eftertryk,¹⁷⁾ og at Sophie Morsings udgave så er gået tabt. Den danske beretning om Stormen på København, „Relation, om oc huorledis det er tilgaaen udi den Attaque eller Stormb, som Kongen aff Sverrig anrettede paa Kiøbenhaffn, imellem den 10. og 11. Febr. 1659. Kiøbenhaffn / Tryckt hos Sl. Peter Morsings / K.M. oc Universitetz Bogtryckers effterlatte Vidue, den 26. Febr. Anno 1659“, kan være enten en oversættelse af den franske beretning, som Sophie Morsing har ladet foretage, eller et dansk forlæg for den, som hun har fået i Kancelliet og ladet trykke 26.2. for egen vindings skyld, idet regeringen åbenbart ikke har bekostet trykningen. Den må også nærmest betragtes som en avis eller et flyveblad, som Sophie Morsing havde privilegium på at trykke. Afsætningsvanskeligheder kan hun ikke have haft, da den utvivlsomt er blevet revet væk. Datoen på den danske udgave tyder faktisk på, at den er blevet opfattet som en avis, og det er så denne dato, der går igen i den tyske oversættelse, fordi den fandtes i forlægget – uanset at oversættelsen faktisk først blev trykt 28.2.

Forfatningsændringen, der indtrådte med enevældens indførelse, blev markeret den 18.10.1660 ved en højtidelig akt – Arvehyldingen. I Henrick Gødes regnskaber forekommer en post „Dend 23. Octobr. Om Hyl-lingen et Arck, och bleff oplagt 4 bøger . . .“, der viser at regeringen hurtigt har bekostet trykningen af en beretning om arvehyldingen. Det er ikke til at sige, om der er tale om den førømtalte „Relation aff Kiøbenhaffn, anl. den Arfve-Ræt, som hans Kgl.Maj. udi Danmarck, Norge saa vel som det Kgl.Huusz, aff alle Rigens Stender er blefuen tilbøden . . .“ 1660 eller den tyske oversættelse „Auszfürliche Relation Ausz Copenhagen Betreffendt die Ihrer Königl.Maytt. zu Dennemarck

Norwegen &c unnd dero Königlichem Hause von denen sämtlichen Reich-Ständen einmütig auffgetragene Erb-Gerechtigkeit“ 1660. Formentlig er der ligesom med beretningen om Stormen tale om, at regeringen har bekostet den tyske oversættelse, der så vel nærmest har været rettet til den europæiske verden.

Udover dateringen af publikationerne anfører Henrick og Jørgen Gøde i mange tilfælde også oplagens størrelse. Således har Henrick Gøde den 2. marts 1662 trykt „Forbunds-Artickler, oprettet imellem Friederich den Tredie, Danmarckis etc. Konning, oc Konning Carl den Anden aff Store Britannien. Aar 1660“ i 50 eksemplarer. Den 9. og 14. marts samme år har han trykt de samme forbundsartikler på henholdsvis tysk og latin, hver i 50 eksemplarer. Om andre publikationer, der er udgivet på flere sprog, oplyses oplagets størrelse kun for den ene af udgaverne. „Declaration for de Handterende til Søes oc for Admiralitetet“, dateret den 30. August 1659 er ifølge oplysningen i regnskaberne trykt i 200 eksemplarer, „Anno 1659 trögte jeg en Declaration for de Handterende til Søes och for Admiralitetet et Arck for tröcken 2 sldr och bleff trögt 200 Exempl. er 8 böger papir . . .“. Om den tyske oversættelse anføres det derimod blot „Dend 20. sept. bleff trögt en Declaration paa tydsk für die zur Seehandteerende . . .“. Nøjagtig det samme gør sig gældende med hensyn til „Forordning om Certificationer oc Contrebande Wahre“ dateret 23.9.1659, der er blevet trykt i 150 eksemplarer på dansk, mens det om den tyske oversættelse kun oplyses: „Dend 5. Octobr. en tydsk forordning om Certificationer och Contrebande Wahre for tröcken 2 daler“ (3: sletdaler). Det er heller ikke muligt at slutte sig til oplagets størrelse på grundlag af prisen, da den danske udgave har kostet 2 rigsdaler og 2 mark.

I en række tilfælde er oplagets størrelse ikke anført; men det er alligevel muligt at udregne, hvormange eksemplarer der er blevet trykt, når man ved hvormange ark der er benyttet til den enkelte publikation, og hvor stort papirforbruget har været til det pågældende oplag. En sammenligning med de publikationer, hvor såvel publikationens arkantal som oplagets størrelse og papirforbruget ialt er angivet, bekræfter reglen, at en bog papir svarer til 25 ark. For eksempel: „Dend 12 Marti [1661] trögte jeg en forordning om Kiöbenhaffns gader reenlig at holde et Arck for tröcken 2 sldr och bleff trögt 100 Exempl. er 4 böger papir“. 100 eksemplarer på hvert ét ark giver et papirforbrug på 4 bøger, hvilket vil sige, at hver bog papir består af 25 ark, et mål der er konstant i regnskaberne. Når Henrick Gøde anfører „Anno 1661 dend 14. Febr. trögte jeg en forordning om dend Höyeste Rettis Administration et halfft Arck,

for tröcken i sldlr och bleff trögt 6 böger papir“, er forordningen om Højesterets oprettelse følgelig blevet trykt i 300 eksemplarer, da papirforbruget på 6 böger svarer til 150 ark, og der til hvert eksemplar kun er brugt et halvt ark. Beretningen om arvehyldingen er blevet trykt i 100 eksemplarer, „Dend 23 Octobr. Om Hyldingen et Arck, och bleff oplagt 4 böger papir“, mens den tyske udgave af beretningen om Stormen på København mærkelig nok kun er blevet trykt i 18 eksemplarer: „Dend 28. Febr. Stormen på Tydsk 4 Arck stor, och lagde jeg 3 böger fin papir dertil“. Det er muligt, at der med udtrykket „fin papir“ menes skrivepapir med kun 24 ark på bogen, og at der er tale om et særligt luksusoplag; men hvadenten der er gået 24 eller 25 ark på bogen, kan beretningen kun være blevet trykt i 18 eksemplarer. Om den franske udgave anføres desværre hverken størrelsen på oplaget eller papirforbruget.

Af Henrick Gødes fordringer fremgår, at han i enkelte tilfælde har måttet trykke nye oplag. 12.2.1661 har han optrykt en forordning fra 1658 i 300 eksemplarer „Samme dito trögte jeg en forordning daterit dend 30. Marti 1658 At icke maa tagis vurdering hos Bønderne aff huis Hofbonden dem til deris Aulings fortsættelse leffveris . . .“. I andre tilfælde har det hurtigt vist sig at det første oplag ikke har været tilstrækkeligt. „Dend 16. December [1661] trögte jeg en forordning om forbud paa Queg aff Riget icke maa udföris et halff Arck, . . . och bleff trögt 100 Exempl.“. Disse 100 eksemplarer har været for lidt, og det anføres: „Noch bleff denne forordning igien omtrögt och bleff ochsaa trögt 100 Exempl“. Konsumtionstolden, forbrugsskatten, der omfattede afgifter på en række indenlandske varer blandt andet korn, drikkevarer og kød samt afgift på bryllupper – kopulationsafgiften – indførtes ved forordning af 18.11.1660, som Henrick Gøde hævder at have trykt den 10.11. i et oplag på 300 eksemplarer. Oplaget har imidlertid heller ikke i dette tilfælde været tilstrækkeligt, og følgende oplysning figurerer i regnskaberne: „Dend 22 dito (22.1.1661) leffverede jeg nock 100 Exempl. af Consumptionstolden paa Rentekammeret“. Af disse i alt 400 eksemplarer er to bevarede i Kgl. Bibl. 7.5.1661 udstedtes en ny forordning om konsumtionen „Forordning om Forandring udi siste paabudne Consumption“, som Henrick Gøde har trykt i 300 eksemplarer 16.5. 1661. Allerede 24.5. har han måttet levere yderligere 400 eksemplarer

På modstående side: „Forordning om Forandring udi siste paabudne Consumption“, udstedt 7.5.1661. Konsumtionen omfattede også afgifter af vognmænd, der udlejede heste og vogne til rejsende eller drev fragtkørsel, de såkaldte milepenge. Det fremgår af dette sted i forordningen, hvorledes afgiften blev erlagt. Originalens størrelse.

tale/ end Taxten om formelder. Forseer sig nogen her imod at tage videre aff dend Reifende Mand/ end Taxten tillader/ eller sig obttinat beiffet/ gifue Forstegang 10. Anden gang 20. Tredie gang 30. Rixdaler til Straff/ oc effter videre Forseelse/ gandske aff Lauget affsettis oc udelucktis.

6. Pengene som aff huer Mül effter Taxten skal gifuis/ skulle erleggis paa effterfølgende maade. Nemlig saa snart Vognmændene blifuer tilsagt at Uge/ skal de forpligt være strax/ oc inden de Uger aff Staden/ at angifue sig hos dend Person som til Pengene at oppeberge er/ eller vorder deputerit, oc hannem relation giøre/ huorhen deris forehafuende Reife falder/ oc da strax til bemelte Person lefuere for huer Mül 4 ß danske. Hvilcke udi mehrbemelte Persons Nerbærelse/ udi it Skrin/ eller en dertil giort Kiste skulle indleggis / der imod skal Vognmanden igien annamme en Seddel aff saa Ord/ huor hen hans Reife skal være/ udi denne Form som følger.

Fra Kiøbenhaffn

Til

Riøge / / / / / / / 4. Mül

Primo Januarij Anno N.N.

N. N.

Med faadan en Seddel skal Vognmændene være fri/ indtil de komer til dend neste Riøbsted/ mens naar hand der ankommer/ skal hand igien lade hans Seddel see/ oc der

af forordningen „som Erckebispen ¹⁸⁾ skulle forsende til presterne paa landet“. Denne bemærkning hentyder til at præsterne på landet ifølge et kongebrev af 21.4.1661 ¹⁹⁾ skulle påtage sig forvaltningen af konsumptionen.

Oplagens størrelse svinger således i Henrick Gødes regnskaber mellem 18 eksemplarer af beretningen om Stormen på København, og 2288 eksemplarer af biskop Hans Svanes nedennævnte prædikener til de forordnede bededage i 1657.²⁰⁾ Imellem disse yderpunkter forekommer oplag på 75, 100, 150, 200, 225, 250, 300, 400, 600 og 1300 eksemplarer. Oplag på 300 eksemplarer er det mest almindelige.

Mens der i Henrick Gødes regnskaber i en række tilfælde er usikkerhed om oplagens størrelse, fordi oplagstallet ikke anføres og ikke kan udregnes, opgiver Jørgen Gøde overalt i sine regnskaber deres størrelse. Bortset fra Christian V's salvingshistorie 1671 ²¹⁾ trykt i 1000 eksemplarer og biskop Hans Wandals bededagsprædikener 1673 ²²⁾ trykt i 1500 eksemplarer er det udelukkende forordninger, Jørgen Gøde har trykt for regeringen. For forordningerne varierer oplagens størrelse mellem 50 og 600 eksemplarer. I oplag på 50 eksemplarer trykkes to forordninger. Den ene „Forordning om Skydsfærd udi Norge“ dateret 6.4.1672 påbyder, at ingen „i hvo det oc være må nogen Skydsfærd skal tilstedis uden tilbørlig Betaling med mindre de Voris egen allernaadigste Bevilning eller oc Voris Statholder udi bemelte Vort Rige Norge hans Pas, paa Voris veigne der for kunde fremvise“. Forordningen er et af flere forsøg fra regeringens side på at forhindre, at den gamle ordning, at bønderne skulle yde kongen skyds, blev misbrugt af andre. Den anden forordning, som Jørgen Gøde har trykt i 50 eksemplarer „Forordning om Militien til Lands oc Vands af Børnehusit at klæde“ dateret 21.3.1670, påbyder for at „opbringe og befordre“ Børnehuset på Christianshavn, at det klæde, som militæret skal bruge, skal bestilles og købes i Børnehuset.²³⁾ I oplag på 600 eksemplarer har Jørgen Gøde trykt fem forordninger, hvoraf de fire er forordninger om konsumtionen, som efter at være blevet ophævet i 1662, blev genindført 22.11.1671. Den femte forordning er „Forordning om Ross-Tienesten“, den rustningspligt der påhvilede adelen, udstedt 17.6.1673. Ellers er den mest almindelige størrelse på oplagene 300 og 400 eksemplarer. Jørgen Gøde har således trykt 14 forordninger i 300 eksemplarer hver og 12 forordninger i 400 eksemplarer hver. I oplag på 300 eksemplarer er for eksempel trykt „Forordning om Kirckernes Forsvar“ udstedt 13.8.1672 og „Forordning om Tyfve som stæler fra Kirckerne, oc de som med dennem kiöbe“ udstedt 10.9.1672. Den sidste forordning truer såvel de personer,

der stjæler blyet af kirkerne som deres hælere med dødsstraf. „Forordning om Princessin-Styr“, udstedt i juni 1670, drejer sig om skatten der blev udskrevet for at skaffe medgift og udstyr til Christian V's søster prinsesse Wilhelmine Ernestine (1650-1706) ved hendes giftermål med kurprins Karl af Pfalz; den er trykt i 400 eksemplarer ligesom „Forordning om Kongevejene“ udstedt 1.10.1673. Disse kongeveje var anlagt til kongens private brug, og der blev ofret meget arbejde på at de skulle være farbare året igennem, et arbejde som bønderne måtte udføre. De benyttede dem til gengæld trods alle forbud; kongevejene var på denne tid faktisk ved at blive almindelige landeveje.²⁴⁾ Forordningen om deres brug viser dette tydeligt, idet det hedder, at alle kongevejene i hele landet bliver forkørte, da bomme og porte, som skal holde folk ude, er ødelagte. Forordningen indskærper, at vejene kun er til brug for kongen og hans tjenere.

Forordningernes oplagstal står naturligvis i et vist forhold til deres indhold – til en forordning om København eller en forordning rettet til en bestemt stand må det formodes, at der krævedes et mindre oplag, mens et større har været nødvendigt, når forordningen var rettet til hele landets befolkning. At forordningerne er blevet publiceret i trykt form, har bidraget væsentligt til, at de er blevet efterlevet. I ældre tid foregik forkyndelsen af lovene, ved at de omsendtes til tingene og der blev oplæst for befolkningen. Fra sidste halvdel af det 16. århundrede blev det reglen, at lovene foruden til landstingene også sendtes til lensmændene eller i nogle tilfælde til stiftslensmændene, der da sørgede for forkyndelsen på de inden for lenet eller stiftet liggende herredsting.²⁵⁾ Således foreligger et kongeligt reskript, om at forordningen om Højesterets oprettelse 14.2.1661 skal forkyndes af lensmændene og købstædernes råd.²⁶⁾ Med hensyn til Københavns renovation påbydes det 12.7.1661, at præsidet og borgmesterråd i København skal forkynde forordning og patent vedrørende renovationsværket.²⁷⁾ Fra 17.1.1657 foreligger en kongelig befaling til bisperne om at sørge for, at det kongelige mandat af 14.1. samme år om, at Fru Kirsten Munk og hendes børn ikke måtte føre titel og våben af Slesvig og Holsten, blev forkyndt fra landets prædikestole.²⁸⁾ I det sidste tilfælde har man altså inddraget landets præster i lovforkyndelsen. Det samme har sandsynligvis også været tilfældet med forordningen om konsumtionen, som præsterne på landet som nævnt havde forvaltningen af.

Det er interessant at se, at kongen også har draget omsorg for trykning af bønner og prædikener i såvel betrængte som glædelige stunder. Frederik III udstedte 19.6.1659 befaling til Københavns og Christians-

havns indbyggere, til biskop Hans Svane og til borgmestre og råd i København og Christianshavn om afholdelse af en bededag 1.7.1659.²⁹⁾ De bønner som skulle bruges på bededagen er trykt på kongens bekostning, som det anføres i regnskaberne, hvor følgende post figurerer: „Anno 1659 dend 1. Julij haffver Hæderlig och Høylærd Mand. D. Hans Svane Ercebispp ladet tröcke paa Kongl. Maytt. Befalning. En bededags Bön 1½ Arck stor, och haffver hand bekommet deraf 200 Exempl.“. Der kan næppe være tvivl om, at der med dette menes „Bededags Bønner oc Lectier / som effter vor Allernaadigste Herris oc Kongis / Konning Friderich den Tredies / Christelig Befalning / er forordnet at holdis udi Herrens Meenighed / til Guds Ære / oc til Bod oc Bedring: Sampt til denne nærværende blodige Kriigs / saavel som alle andre Landeplagers Naadige Affbedelse / oc all Velstands Tilbedelse. udi Kiøbenhaffn oc Christianshaffn. den 1. Julij. Anno 1659. Prented i Kiøbenhaffn hos S. Peder Morsings / Kongl. Maytt. oc Univ. Bogtryckers Effterleffverske“. Til erindring om stormen på København har Frederik III ved et missive til biskop Hans Svane dateret 18.1.1660³⁰⁾ anordnet, at den 11. februar årlig skal helligholdes. De bønner, som skulle bruges i denne anledning, er på Hans Svanes foranledning blevet trykt af den kongelige bogtrykker først i 1660 og derefter genoptrykt i 1661. Om de to udgaver hedder det: „Noch haffver hand ladet tröcke 1660 En tacksigelse festens bønner, som Aarligen dend 11. Febr. skal holdis et Arck stor och haffver hand bekommet 200 Exempl. . . . Anno 1661 dend 19. januar haffver hand ladet tröcke igien denne bön som Aarligen dend 11. Febr. skal holdis for tröcken 2 dlr, och bleff trögt tretten hundrede er for Papiret 8 dlr, som bleffve forskicket til alle Bisper herudi Riget“. Begge disse oplag af „Tacksigelse Festens Bønner oc Lectier“ er bevaret, det første fra 1660 er trykt hos Sophie Morsing, og det andet fra 1661 er trykt hos Henrick Gøde. Det sidste oplag, som i følge oplysningen i regnskaberne skulle sendes ud til bisperne, har disse åbenbart skullet uddele til præsterne.

Endnu to bønner har Henrick Gøde eller Sophie Morsing trykt på biskop Hans Svanes foranledning. Den ene „en tacksigelses bön om den Victoria udi Fyen“ trykt i 200 eksemplarer har sandsynligvis været bestemt for den takkegudstjeneste i Københavns og Christianshavns kirker, som efter kongens befaling til Hans Svane 22.11.1659³¹⁾ skulle afholdes 24.11. samme år i anledning af generobringen af Fyn. Bønnen er ikke bevaret i Kgl. Bibl.s samlinger. Det samme gælder den anden bön „bön at brugis aff Prædickestolen for det gandske Kongl. Huus saavel som Militien til lands och til vands“, ligeledes trykt i 200 eksemplarer.

Og endelig nogle helt overvældende oplagstal. Efter kongelig befaling skulle der i 1657 afholdes tre almindelige bededage for „Guds retfærdige Vredes Ris, som sig endnu i alle Hjørner i adtskillige Maader lader se, og vores Synders højst fortjente Straf ydmygeligen at afbede“. ³²⁾ Til brug på disse bededage har Sjællands biskop Hans Svane udarbejdet bededagsprædikenerne „De Hellige Lectier aff Guds Ord, som paa de Trende allmindelige Bede oc Bedrings Dage . . . . skulle fremsettes, Korteligen forklarede“ Kbh. 1657. Bededagsprædikenerne med tilhørende bededagsbønner, der har særskilt signatur, er trykt af Peder Morsing. Der er trykt ikke mindre end 2288 eksemplarer, som ifølge regnskaberne er fordelt på følgende måde:

Til 4 Bisper udi Norge	400 Exemplar
Bispen i Skaane	300 Exemplar
Bispen i Fyen	240 Exemplar
Bispen i Ribe	200 Exemplar
Bispen i Aarhus	182 Exemplar
Bispen i Aalborg	112 Exemplar
Bispen i Viborg	120 Exemplar
Bispen i Sieland til Sieland Island oc Feroe	710 Exemplar
Til Cancelliet	24 Exemplar

2288

Bededagsprædikenerne har åbenbart været sendt ud til landets bisper til fordeling blandt præsterne. Forhåbentlig har man også værdsat de 24 eksemplarer i Kancelliet.

I 1673 udstedtes 10.7. påny en bededagsforordning, trykt hos Jørgen Gøde. Forordningen er ikke bevaret. ³³⁾ Også til disse bededage har den kongelige bogtrykker for kongens regning trykt bededagsprædikenerne som atter denne gang blev udarbejdet af Sjællands biskop, nu Hans Wandal. ³⁴⁾ Titlen lyder: „Lectiones Sacrae, quæ Deo propitio, Tribus supplicationum publicarum diebus, indictis ab Augustissimo Daniae & Norvegiæ Monarcha, Christiano V^{to} pro regno Daniae diebus 15., 22., 29., Augusti, & pro regno Norvegiæ diebus 26. Septembr. 3. & 10. Octobr. in Ecclesia Christi proponuntur, succincto commentario illustratae. Hafniæ, Literis Georgii Gødiani, Reg. Majest. Typog. An. M. D. CLXXIII.“. De tilhørende bededagsbønner har fortsat signatur, oplaget er på 1500 eksemplarer: „An. 1673 den 24. Juli hafuer ieg underskreffne forferdigit udi Tryck Hans Høyærværdigheds Bispens Doct: Johan Wandals Commentarium, ofuer den 143. Davids Psalme, til de trende Almindelige

Bededage, som holtis udi Danmarck den 15. 22. oc 29. Augusti, oc udi Norge den 26. Septembr: oc den 3. oc 10. October, som var 7 Arck stor, oc Bededags = Bønnen som var $1\frac{1}{2}$ Arck, tilsammen $8\frac{1}{2}$ Arck, oc oplagt 1500 Exempl: for hvert Arck til Arbeidsløn 3 Rixther (5: rigsdaler), beløber udi Penge 25 Rixther 3 M.“

Kiöbenhafn den 14. Octobr:
Anno 1673

Jørgen Göede
m:m.

At offverskrefne arbeide saaledes er forfærdigit, vidner jeg effter begiæring.
J. Wandal.“

Biskop Hans Wandal har som det ses skullet attestere, at arbejdet er udført, før Jørgen Gøde har fået sin betaling.

I regnskaberne findes Frederik III's befaling af 22.6.1659³⁵⁾ om trykningen af det polemiske skrift „Tela Succici aranci leviter et vane injustitiæ armorum Succicorum prætexta, quæ defendit liber, cui titulus est: Expositio causarum etc. a fideli ac bono patriæ cive disrupta. Hafniæ 1660.“ Det er forfattet af rigsråden Gunde Rosenkrantz,³⁶⁾ og anledningen dertil er skriftet „Expositio causarum quibus S.R.M. Sveciæ bellum a Rege Regnoque Dania sibi illatum, etiam post Pacem Roschildiæ initam, continuare coacta fuit. Holmiæ 1658“, af den svenske gesandt Peter Julius Coyet³⁷⁾ som heri redegør for motiverne til den svenske konges genoptagelse af krigen efter freden i Roskilde i 1658 over for den europæiske opinion. Gunde Rosenkrantz' gendrivelse af Coyets manifest anfører på titelbladet Sophie Morsing som bogtrykker og er efter oplysningen i regnskaberne trykt 28.1.1660. Desværre oplyses det ikke i hvor stort oplag skriftet er trykt.

Også et andet skrift forfattet af Gunde Rosenkrantz anføres i regnskaberne, det er skriftet „Dissertatio juridico-politica de legato Suecico durante obsidione Hafniensi a rege Dania jure detento, 1659“, der omhandler tilbageholdelsen af den svenske forhandler i København. Skriftet er bevaret i to udgaver, den ene er trykt i Amsterdam 1659 og er en særskilt udgivet del af et andet skrift „Gundæus Baubator Danicus...“,³⁸⁾ den anden, der også er trykt 1659, men uden angivelse af trykkested, er sandsynligvis den udgave, som er trykt af Sophie Morsing. Oplysningen „Noch haffver Velb. Gunde Rosenkrantz ladet tröcke en Tractat de legato Svecico half tredie Arck stor...“ er et bevis på at regeringen har stået bag udgivelsen. Heller ikke her meddeles det desværre, hvor stort oplaget har været.

Marcus Meibom,³⁹⁾ der i 1653 blev kongelig bibliotekar hos Frede-

rik III og i 1655 tysk kancelliråd, figurerer i forbindelse med hele fire skrifter. De lader sig ikke umiddelbart identificere, da titlerne ikke anføres klart. I de to første tilfælde, begge trykt 1657, tales der blot om „en latinsk Manifest“. Der er formodentlig tale om et par af de mange udgaver af det danske manifest, hvori motiverne til krigen med svenskerne klarlægges. Om det ene oplyses det imidlertid i regnskaberne, at det er på $7\frac{1}{2}$ ark, og da skriftet „Belli à seren. principe, Frederico III Daniaë etc. rege, adversus seren. principem, Carolum Gustavum Suediæ, etc. regem suscepti Causæ Manifestæ“, trykt hos Peder Morsing 1658, netop er på $7\frac{1}{2}$ ark, er det fristende at antage, at det er dette skrift, som Meibom har ladet trykke. Det andet latinske manifest, der ifølge oplysningen i regnskaberne har været 9 ark, er det derimod ikke lykkedes at komme på sporet af. Om det tredje værk er oplysningerne lidt mere udførlige: „Noch haffver hand ladet tröcke 1659 dend 29 Maj et tydske verck om Tolden udi Øresund som var 13 arck stor“. Hermed hentydes formodentlig til „Auszfürlicher und grundlicher Bericht, von denen, hiebevor durch die Schweden verübten Unterschleiffen und handgreifflichen Defraudationen, I. Kön. Maj. zu Dänemarck etc. Zollgerechtigkeit im óresund belangend. Gedruckt bey Seel. Peter Morsings / K.M. und Universität Buchdruckers Witwe. Anno 1659“. Dette er dog kun på 12 ark, men en forklaring på denne forskel i arkantallet kunne være, at den der har ført regnskabet, har set, at skriftet havde signaturerne A-M, og derefter er kommet til at tælle galt, for eksempel ved at regne med både et ark med signaturen „i“ og et med „j“, uden at kontrollere skriftet der ikke har noget ark med signaturen „j“.

Om det fjerde værk, som Meibom efter kongelig befaling lod trykke, anføres følgende: „Noch haffver hand ladet [tröcke] et latinsk verck som bleff aff det Engelske sprock verterit, och var $5\frac{1}{2}$ Arck“. Det er nærliggende at søge at sætte denne oplysning i forbindelse med Frederik III's befaling af 16.12.1658⁴⁰⁾ til Meibom om at gendrive den svenske manifest, „som paa engelsk er udgaaen“. Der kan med udtrykket „den svenske manifest“ næppe være ment den engelske oversættelse af Coyets manifest, der først udkom 1659.⁴¹⁾ Imidlertid udkom i 1658 i London „A true Relation of the Reasons which necessitated His Majesty of Sweden to continue the War with Denmark together with a satisfactory Answer to all those Objections, which have been industriously contrived and spread abroad by the Danish Party and their Adherents, with Design to obscure the Justice of the Swedish Cause, and raise an ill Report upon his Majesties Proceedings“.⁴²⁾ Titlen viser med al ønskelig tydelighed, at der er tale om et skrift, der skal retfærdiggøre Karl Gustavs

genoptagelse af krigen med Danmark. Af dette manifest findes en latinsk udgave „Vera Narratio caussarum, quæ suam Maj. Svediaë cogunt bellum continuare cum Dania“, som mangler angivelse af trykkested og år. Da denne udgave er på $5\frac{1}{2}$ ark, og da flere af de initialer, som anvendes, er identiske med initialer i ovennævnte skrift „Belli a seren. principe Frederico III . . .“, trykt hos Peder Morsing, kan det ikke afvises, at det er dette værk, som anføres i regnskaberne. Man kunne da forestille sig, at det har været hensigten at bruge den latinske tekst som bilag i eller indledning til den gendrivelse, Meibom skulle forfatte, men som måske er gået tabt. I diskussionen må dog inddrages det værk, som kammersekretær Theodor Lente⁴³⁾ ifølge regnskaberne har ladet trykke imod den svenske manifest, vistnok det samme som ifølge Ehrencron-Müller skulle være forfattet af Meibom. Har Lente blot været mellemmand? Mod dette tyder regnskaberne. Formuleringen vedrørende Lentes medvirken er fuldkommen identisk med den, der anvendes om de skrifter, som Gunde Rosenkrantz har ladet trykke og vitterligt er forfatter til. Skriftet angives at være trykt 2.7.1659 og at være på $10\frac{1}{2}$ ark. Her må være tale om den gendrivelse af Coyets manifest, som under pseudonymet Philantropos Veronensis udkom 6.7.1659, trykt hos Peder Morsings enke på netop $10\frac{1}{2}$ ark. Denne gendrivelse, som Ehrencron-Müller satte i forbindelse med Meibom,⁴⁴⁾ skyldes altså snarere Lente.

Med hensyn til de fire værker af Meibom gives der i regnskaberne ikke nogen oplysning om oplagens størrelse. Om han i alle fire tilfælde kun har fungeret som oversætter, heller ikke. I betragtning af at han senere meget ihærdigt ansøgte om embedet som forvalter ved Øresundstolden, er det dog sandsynligt, at han har forfattet skriftet om Øresundstolden, og det er ikke usandsynligt, at han også har forfattet de to latinske manifeste og oversat det engelske værk til latin, da han var en meget alsidig og lærd person. At alle disse polemiske skrifter optræder i regnskaberne, er et klart vidnesbyrd om, at de er udgivet med regeringens velsignelse, og viser tydeligt dens ønske om at påvirke den offentlige mening.

Efter Frederik III's død 9.2.1670 besteg hans søn Christian V tronen som den første danske konge, der arvede enevoldsmagten. Den ny regeringsform, der var indført under hans fader, skulle nu gennemføres og befæstes af ham indenfor alle rigets og folkets livsområder. Hans ideal var derfor at øge det enevældige kongedømmes magt og glans. Dette fik synligt udtryk, da han året efter i Frederiksborg Slotskirke af Sjæl-

På modstående side: Christian V. Kobberstik til Salvingsakten af Willem van der Laegh efter forlæg af Lambert van Haven. 1674. Stikkets størrelse 32,3 × 20,5 cm. Strunk 506.

L. van Kleeck. Pinx.

A. Wacker. exc. Cum Privilegio.

Off. Zoum. Leich. Justit. Kopenhagen 1674.

lands biskop Hans Wandal blev salvet til konge under et nyt pragtfuldt ceremoniel. Biskop Hans Wandals prædiken til denne lejlighed er efter kongelig befaling blevet trykt af Jørgen Gøde i 1671. Der har imidlertid været visse vanskeligheder med at få værket færdiggjort. Som Jørgen Gøde skriver i regnskaberne „Anno 1671. den 12. Decembr: hafuer ieg underskrefne effter Befaling, paa hans Maytt: Regnskab forferdigt hans Maytt: Salvings Historiæ med der til hörige Sermoner, som var 17 Arck stor, oc oplagt Tusinde Exempl: for a Arck 2 Rixdaler er tilsammen 34 Rixther: Huilcket ieg underdanigst beder hans Excell: velb: Herr Skattmester gunstigst ville lade befale, mig at maatte betalis. Kiöbenhafn den 6. April 1673.

Hans Excell: ydmygste oc plictskyldigste Tiener
Jørgen Gøde Bogtr:
m:m:

At offenskreffne arbeide er for lang tid siden aff Jürgen Gøede vel forferdiget, men at det ey endnu er publicered, des formedelst at det tilhörige Kaaberstycke ey hidindtil er bleffven færdigt vidner jeg effter begiæring.
J. Wandal.“

Disse oplysninger stemmer godt overens med, at selve værket Johs. Wandal, Den Stormægt. og Høyb. Arffve-Konnings og Monarchs Her Christian den Femtes kongelige Salvings . . . Beskriffvelse. Effter Kongens Befaling forfatted,“ har trykkeåret 1671, mens kobberstikket af Christian V i fuldt kongeligt skrud har årstallet 1674. På titelbladet optræder som nævnt både Henrick og Jørgen Gøde som bogtrykkere. Værket er, som det fremgår af citatet, trykt i 1000 eksemplarer og kan i virkeligheden tidligst være udkommet i 1677.⁴⁵⁾

Til såvel Henrick Gødes som Jørgen Gødes regnskaber er der gjort forskellige antegnelser og fradrag for betalingen. Det er rentemesteren Henrik Müller,⁴⁶⁾ som har gennemgået Henrick Gødes regnskaber. Han bemærker således, at der i regnskaberne „finndes indfördt det som till renoveringswerck er tröcket och bekostet, huilcket er eet beneficium för dend det er förwnnt som dets bekostning och sielf bör at wdstaa, och kand hans Kongl. Maytz: icke komme til Last“. Det er de trykte forordninger af 12.3., 19.4. og 12.7.1661 angående Københavns renovation, der sigtes til, og meningen må være, at byen København må betale herfor, der fradrages nemlig 3 rigsdaler 3 ort og 8 skilling for denne post i fordringerne. Om Gunde Rosenkrantz' skrifter bemærkes det, at kongens befaling til trykningen skal fremlægges, og senere er det blevet noteret, at den nu er indleveret. Endelig anfører Henrik Müller, at Henrick

Gødes priser er noget varierende, således at han for trykningen fordrer dels 2 sletdaler for 1 ark, dels 1 rigsdaler for 1 ark, og at han for halve ark fordrer dels 1 sletdaler, dels $\frac{1}{2}$ rigsdaler. Disse variationer bliver ikke accepteret; men Henrik Müller fastsætter under henvisning til, hvad Melchior Martzan tidligere har fået i betaling som kongelig bogtrykker, at Henrick Gøde kan få 1 rigsdaler for hvert ark. Endvidere fastsættes prisen for papiret til 10 sletmark for hvert ris. Resultatet af disse antegnelser bliver, at der fradrages 164 rigsdaler og 16 skilling i Henrick Gødes fordringer.

Til slut fastsætter Henrik Müller også, hvad Henrick Gøde for fremtiden skal have for trykning og for papir, 1 rigsdaler for trykningen af hvert ark, og til den pris skal han „leffuere och trykke 500 eksemplarer“. Hvad han trykker udover 500 eksemplarer, betales med 1 rigsdaler for hvert ris. For papiret betales „for Riiset gemeen 10 Sletmark och det som ordinarie papier och bedre er for Riiset 2 Rdr.“ Med det sidste menes sandsynligvis skrivepapir.

Henrick Gødes regnskaber er afsluttet 23.1.1663, og Henrik Müllers antegnelser er dateret 26.2.1663. På denne tid har Henrick Gøde altså skullet have betaling for trykningen af de publikationer, som han trykte for regeringen. På et senere tidspunkt har han tilbudt, at han ingen trykkerløn ville fordrer for det, som han af Skatkammeret og Kancelliet fik befaling til at trykke. Dette skal være sket mundtligt i forbindelse med Henrick Gødes ansøgning om det uindskrænkede almanakprivilegium i 1666,⁴⁷⁾ og det går igen i det privilegium, som han erhvervede 2.3.1667.⁴⁸⁾

Jørgen Gøde har ifølge sit privilegium været forpligtet til at trykke for Skatkammeret og Kancelliet uden at få betaling for trykningen; men papiret har han skullet have betaling for. Hans fordring består derfor også først og fremmest i en opgørelse af, hvormeget papir han har brugt til forordningerne i årene 1670-74. Prisen for hvert ris sætter han til 2 rigsdaler; men der bliver fradraget 2 mark i prisen på hvert ris. En post i fordringerne får Jørgen Gøde slet ikke betalt. Det drejer sig om en godtgørelse for det, som han har betalt i told for 600 ris papir årligt i de fire år, ialt 2400 ris, idet han påberåber sig, at han ifølge sit privilegium har ret til toldfrit at indføre 600 ris papir årligt. Dette afvises med nogle vage bemærkninger om, at det ikke fremgår af privilegiet om det er årligt eller en gang for alle, og at han derfor kan få denne toldfrihed i fremtiden på 600 ris. Alt i alt reduceres hans krav således med 59 rigsdaler 3 mark og 10 skilling.

Det er værd at bemærke, at Henrik Müller fastsætter priserne for såvel

Henrick som Jørgen Gøde under henvisning til, at forgængereren i embedet, Melchior Martzan, har fået den samme betaling uden hensyntagen til, at priserne kunne have ændret sig.

At det ikke har været så ligetil for den kongelige bogtrykker at få sin betaling, og at regnskaberne er blevet nøje gennemgået, især med henblik på at trykke prisen, fornemmes tydeligt. Når man læser Jørgen Gødes ydmyge „Memorial“, hvori han beder om at få sin betaling, for at han ikke skal blive aldeles ruineret, kan man undre sig over, at det har været så eftertragtet at være kongelig bogtrykker. Først må man naturligvis gøre sig klart, at den næsten krybende måde, hans skrivelse er affattet i, blot er udtryk for tidens stil. Dernæst må man ikke glemme, at den kongelige bogtrykker ifølge sit privilegium havde eneret på trykningen af en række kurante og meget efterspurgte værker, så Jørgen Gødes bemærkninger om, at han vil blive ruineret, hvis han ikke får sin betaling, må ganske givet tages med stærkt forbehold. Man kan også vanskeligt forestille sig, at den kongelige bogtrykker skulle have tilbudt at trykke gratis for regeringen, hvis det ikke havde været til fordel for ham selv, og netop i årene 1655-74 må det have været et fedt embede.

I det foregående er søgt skildret i store træk, hvad disse bogtrykkerregninger indeholder af oplysninger, som kan belyse hidtil ikke kendte forhold, såsom oplagstal, datering af trykning, oplysning om bogtrykker og om ikke bevarede tryk samt oplysninger om, at en række publikationer udover forordninger er trykt på kongens foranledning og bekostning. Det har slet ikke været muligt at behandle samtlige i regnskaberne nævnte tryk. Et videre arbejde kunne muligvis løse nogle af problemerne vedrørende de tryk, som det hidtil ikke har været muligt at identificere.

NOTER

- (1) I C. Nyrop: Bidrag til den danske Boghandels Historie, I, 1878, s. 157-58 og s. 229-30 opregnes en række af det 17. århundredes bogtrykkere med angivelse af perioden for deres virksomhed. – (2) L. Nielsen: Den danske Bog, 1941. R. Berg: Danmarks Bogtrykkere gennem 450 år, i: Aarbog for Dansk Bogtryk 1929. R. Nyerup: Bidrag til de Kjøbenhavnske Bogtrykkeriers Historie, i: Læsendes Aarbog for 1800, 1801. Af enkeltundersøgelser kan nævnes: R. Paulli: Trykningsomkostninger i det 17de Aarhundrede, i: Aarbog for Dansk Bogtryk 1929, s. 245 ff. H. F. Rørdam: Om Bibelarbejderne i Christian IV's Tid, i: Ny Kirkehistoriske Samlinger VI, 1872-73, s. 294 ff, og s. 417 ff. – (3) Rentekammeret 1660-79 Afregninger I-XXIII, 216. 282: XVII Håndværkere for arbejder af forskellig art (bogbindere, bogtrykkere, lygtemagere,

pottemagere, trommeslagere, vandkiggere). – (4) H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon, V, 1927, s. 430. P. M. Stolpe: Dagspressen i Danmark, I, 1878, s. 177 ff. (5) Morsings privilegium af 30. juli 1657 findes trykt i R. Nyerup: Om de ældste danske Aviser, i: Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1805, I, s. 239-41. – (6) P. M. Stolpe: I, 1878, s. 184. – (7) H. Ehrencron-Müller: III, 1926, s. 334. P. M. Stolpe: I, 1878, s. 202 ff. R. Nyerup: Bidrag til de Kjøbenhavnske Bogtrykkeriers Historie, i: Læsendes Aarvog for 1800, s. 43. – (8) H. Ehrencron-Müller: III, 1926, s. 334. P. M. Stolpe: II, 1878, s. 205 ff. – (9) Der hentydes til de lister med maximalpriser på varerne, som den kongelige bogtrykker også har trykt, „Taxt. Huoreffter Varene, i denne Tjld, af Kiøbmændene her i Staden, skal selgis. 23. Aug. 1658“ og „Taxt paa Vahre fra Amager“ 25. sept. 1658. – (10) O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse V, 1882, s. 32.

(11) O. Nielsen: V, 1882, s. 63. – (12) Schultz' Danmarkshistorie III, 1942, s. 365. (13) Således er jeg stødt på Melchior Martzan i to tilfælde, „Forordning / Om Ujæffne Gader oc Steenbroer her udi Kiøbenhaffn ved lige at holde / saa vel som Skarn oc Ureenlighed der aff at udføre“ 5. maj. 1647, og „Dero zu Dennemarck / Norwegen / der Wenden / und Gothen Konigl. Majest. Post-Ordnung“ 30.11.1653, og Morsing i et tilfælde, „Forklaring paa Accisens sidste Forhøvelse“ 25.8.1657. – (14) Johs. Wandal, Den Stormægt. og Høyb. Arffve-Konnings og Monarchs Her Christian den Femtes kongelige Salvings . . . Beskriffvelse. Kbh. 1671. – (15) P. M. Stolpe: I, 1878, s. 202. – (16) Bibliotheca Danica III, Genoptryk 1962, sp. 138 ff. – (17) jfr. Haakon Fiskaa: Skrevne og trykte nyhetsblad, Oslo 1934, s. 100 nr. 201, der mener, at der er tale om et fransk eller hollandsk tryk. – (18) Hans Svane (1606-68) 1655 biskop over Sjællands stift. – (19) Danske Kirkelove 1536-1683, udg. af H. F. Rørdam, III, 1889, s. 429 ff. – (20) jfr. s. 21.

(21) jfr. s. 24. – (22) jfr. s. 21. – (23) Carl Bruun: Kjøbenhavn II, 1890, s. 197. Om Børnehusets oprettelse jfr. Kjøbenhavns Diplomatarium udg. a. O. Nielsen, III, 1877, s. 555. Børnehuset på Christianshavn oprettedes 18.3.1662 af Københavns fattigvæsen som en kommunal fattiganstalt for at hemme det efter krigen stærkt tiltagende betleri og løsgængereri. Der udfoldedes her en omfattende fabriksvirksomhed blandt andet med tilvirkning af klæde. Produkterne udnyttedes navnlig til beklædning af garnisonerne samt udrustning af flåden. – (24) Politikens Danmarkshistorie, 8, 1964, s. 102 f. – (25) Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1940, s. 53 f. – (26) Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge I, 1660-1670, udg. v. L. Fogtman, 1806, s. 30. – (27) *ibid.* s. 52. – (28) Danske Kirkelove III, 1889, s. 399. – (29) O. Nielsen: V, 1882, s. 631. – (30) V. A. Secher: Corpus Constitutionum Danicæ VI, 1918, s. 423.

(31) Danske Kirkelove III, s. 418. – (32) *ibid.* s. 399. – (33) Kilde foruden Jørgen Gødes regnskaber er Danske Kirkelove III, s. 496. – (34) Hans Wandal (1624-75) blev 1668 Sjællands biskop efter Hans Svane. – (35) Frederik III's befaling findes trykt hos R. Nyerup: Bidrag til de Kjøbenhavnske Bogtrykkeriers Historie, i: Læsendes Aarvog for 1800, 1801, s. 42. – (36) Gunde Rosenkrantz (1604-75) blev 1653 rigsråd, deltog i Københavns forsvar 1660. – (37) Peter Julius Coyet (1618-77), svensk gesandt. – (38) Bibliotheca Danica III, 1962, sp. 466. – (39) Om Marcus Meibom

(1621-ca. 1710) se: Carl S. Petersen: Marcus Meibom og Villem Lange, i: *Fund og Forskning I*, s. 1 ff. - (40) O, Nielsen: V, 1882, s. 551.

(41) *Bibliotheca Danica III*, 1962, sp. 148, jfr. H. Ehrencron-Müller: V, 1927, s. 355. - (42) *Bibliotheca Danica III*, 1962, sp. 147. - (43) Theodor Lente (1605-68), sekretær i tyske Kancelli 1648, førte under Københavns belejring tilsyn med indkvarteringen. 1660 blev han rigsråd, tysk kansler og medlem af statskollegiet. - (44) H. Ehrencron-Müller: V, 1927, s. 355. - (45) Poul Eller: *Kongelige portrætmalere i Danmark 1630-82*, 1971, s. 368-70. - (46) Storkøbmanden Henrik Müller (1609-92) var rentemester 1661-79. - (47) jfr. P. M. Stolpe I, 1878, s. 204, hvor også Henrick Gødes strid med Bagge Vandal om almanakprivilegiet behandles indgående. - (48) Også af det ovenfor anførte citat fra Henrick Gødes privilegium fremgår dette, jfr. s. 111.